

זה אלי ואנוהו - מה שראתה שפחה על הים

עֲזֵי וְזַמְרֹתָ יְהִי לִי לִישׁוּעָה זֶה אֱלֹהֵי וְאֲנוּהוּ אֱלֹהֵי אֲבִי וְאַרְמְמָנְהוּ: (שמות טו ב)

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דשירה בשלח פרשה ג

"זה אלי" - ר' אליעזר אומר: מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל? שנאמר: "וביד הנביאים אדמה" (הושע יב יב) וכתוב: "נפתחו השמים ואראה מראות אלהים" (יחזקאל א א). משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה ועליו צפירה מקיפתו¹ וגבורים מימינו ומשמאלו וחיילות מלפניו ומלאחריו והיו הכל שואלין אי זהו המלך? מפני שהוא בשר ודם כמותם. אבל כשנגלה הקב"ה על הים לא הוצרך אחד מהם לשאול אי זהו המלך? - אלא כיון שראוהו הכירוהו. פתחו כולן פיהן ואמרו: "זה אלי ואנוהו וגו'".²

ויקרא רבה א יד

מה בין משה לכל הנביאים? ... ר' יהודה אומר: כל הנביאים ראו מתוך תשע איספקלריות, זהו שכתוב: "וכמראה המראה אשר ראיתי כמראה אשר ראיתי בבואי לשחת את העיר ומראה אשר ראיתי אל נהר כבר" (יחזקאל מג, ג), ומשה ראה מתוך איספקלריא אחת: "ומראה ולא בחידות" (במדבר יב, ח). ורבותינו אומרים: כל הנביאים ראו מתוך אספקלריה מלוכלכת, זהו שכתוב: "ודיברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה" (הושע יב יא), ומשה ראה מתוך איספקלריא מצוחצחת, זהו שכתוב: "ותמונת ה' יביט" (במדבר יב ח).³

שמות רבה כג טו

"זה אלי ואנוהו" (שמות טו ב) - אמר ר' ברכיה: בוא וראה, כמה גדולים יורדי הים! משה כמה נתחבט ונתחנן לפני המקום, עד שראה את הדמות, שנאמר: "הראני נא את כבודך" (שמות לג, יח). אמר לו הקב"ה: "לא תוכל לראות את פני" (שמות לג כ), ובסוף הראה לו בסימן, שנאמר: "והיה בעבור כבודי... וראית את אחורי ופני לא יראו" (שמות לג, כב - כג).⁴ החיות הנושאות את הכסא אינן מכירות את הדמות, ובשעה שמגיע זמן לומר שירה הן אומרות: באיזה מקום הוא? אין אנו יודעות, אם כאן הוא, אם במקום אחר הוא, אלא בכל מקום שהוא: ברוך כבוד ה' ממקומו! ועולי הים היה כל אחד ואחד מראה באצבעו ואומר: "זה אלי ואנוהו". אמר להם הקב"ה לישראל: בעולם הזה אמרתם לפני פעם אחת: "זה אלי", אבל לעתיד לבא אתם אומרים אותו דבר שתי פעמים, שנאמר: "ואמר ביום ההוא: הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו" (ישעיה כה ט).⁵

¹ צפירה יכולה להיות גם במובן של זר או עטרה (ישעיהו כח ה), אבל כאן משמעותה הפמליא המלווה את המלך.

² "ביד הנביאים אדמה" - משמע דימוי ולא הדבר האמיתי. (אך בבראשית רבה כז א שבח לנביאים "שמדמין צורה ליצורה"). "מראות אלהים" - משמע לא השכינה עצמה, אלא מראות. ואילו בשירה שלנו: "זה אלי ואנוהו". בני ישראל מצביעים על השכינה (שמות רבה להלן). ובמסכת סוטה דף ל עמוד ב: "תנו רבנן, דרש רבי יוסי הגלילי: בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה, וכיצד אמרו שירה? עולל מוטל על ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו, כיון שראו את השכינה, עולל הגביה צוארו ותינוק שמט דד מפיו, ואמרו זה אלי ואנוהו, שנאמר: מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח ג)". מי רואה את המלך כמות שהוא ב"קילוף" של כל הפמליה המלווה אותו ומצביע ישירות עליו? כולם, גם עבדים ושפחות. אילו עבדים ושפחות? אלה העברים שיצאו זה עתה ממצרים, או שמא גם עבדים ושפחות מצריים מהערב רב שעלה עם ישראל ממצרים? כך או כך, ראתה שפחה על הים יותר ממעשה מרכבה שראה יחזקאל שאסור לדרוש אותו אלא ליחידי סגולה (חגיגה פרק ב משנה א) ויותר מחזון ישעיהו שעליו אמרו חז"ל שהוא כבן עיר יחסית ליחזקאל שהוא בן כפר (חגיגה יג ע"ב, ראה איך כל העניין חוזר שם לשירת הים!).

³ גם כאן "ביד הנביאים אדמה", אבל הפעם בהשוואה עם נבואת משה, שהיא פסגת הנבואה, כפי שהאריכו לדון בה גדולי הפרשנים. ראה רמב"ם הלכות יסודי התורה ז ו, מורה הנבוכים חלק שני פרק לה, ספר האמונות והדעות לרס"ג מאמר ב ועוד. וכפי שהתורה עצמה מעידה: "ולא קם נביא עוד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֶל פְּנִים" (דברים לד י). האם שפחה על הים ראתה, לרגע, כמו משה? קצת פחות? אולי יותר?

⁴ ראה גמרא ברכות ז ע"א שהיה זה גם עונש למשה על סירובו בסנה: "כך אמר לו הקב"ה למשה: כשרציתי לא רצית, עכשיו שאתה רוצה - איני רוצה".

⁵ אז עולי הים (שים לב לביטוי שהוא ההפך מירדי הים, מסכת שמחות דרבי חייה פרק א הלכה ד), ובתוכם גם אותה שפחה, ראו - ולוא לרגע אחד - יותר ממשה רבנו אשר ידעו ה' פנים אל פנים ותמונת ה' יביט. כאן, ואולי כבר במדרש הראשון, התקשו פרשנים ראשונים לקבל את המדרש כפשוטו וכלשונו (יש דבר כזה מדרש כפשוטו?). ראה למשל דרשות ר"י אבן שועיב על פרשתנו. וכבר אמרנו במספר מקודמות על משקל "אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו" - שזהו לשון מקובלת במדרש כלפי פסוקים מסוימים במקרא - "אלמלא מדרש כתוב אי אפשר לאומרו". מה גם שמדרש זה איננו בפרשת כי תשא היכן שמשה מבקש לראות את דמות ה', אלא בפרשתנו

תנחומא (בובר) פרשת בשלח סימן טז

"ויסע משה את ישראל מים סוף" (שמות טו כב) - מהו "ויסע משה"? שהסיען בעל כרחן, שלא בטובתן. כיצד? אלא בשעה שיצאו ישראל ממצרים, יצא פרעה לרדוף אותם בכל אותם האוכלוסין, שנאמר: ויקח שש מאות רכב בחור (שמות יד ז). מה עשה? עמד וקישט כל אותן הסוסים באבנים טובות ומרגליות. כשבאו לים וטבען הקב"ה. היו צפין על שפת הים כל אותן האבנים טובות ומרגליות והיו מושלכים, והיו ישראל יורדין בכל יום ונוטלין מהם ולא היו מבקשים לזוז משם. כיון שראה משה כך, אמר להם: מה אתם סבורים, שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות? עמד והסיען בעל כרחן.⁶

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דשירה בשלח פרשה ג

"ואנוהו" - ר' ישמעאל אומר וכי אפשר לבשר ודם להננות לקונו?⁷ אלא אנוה לו במצות, אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, ציצית נאה, תפלה נאה.⁸ אבא שאול אומר: אדמה לו - מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון.⁹ ר' יוסי הגלילי אומר: ניינו ושבחו להב"ה בפני כל אומות העולם. ר' יוסי בן דורמסקית אומר: אעשה לפניו בית מקדש נאה. אין נוח אלא בית המקדש, שנאמר: "ואת נוהו השמו" (תהלים עט ח), ואומר: "חזה ציון קרית מועדינו עיניך תראינה ירושלם נוה שאנן" (ישעיה לג כ).¹⁰

ר' עקיבא אומר: אדבר בנאותיו ובשבחיו של מי שאמר והיה העולם בפני כל אומות העולם. שהרי אומות העולם שואלין את ישראל לומר "מה דודך מדוד שככה השבעתנו" (שיר השירים ה ט) שכך אתם מתים עליו וכך אתם נהרגין עליו, שנאמר: "על כן עלמות אהבוך" (שם ג א) - אהבוך עד מות וכתוב "כי עלך הורגנו כל היום" (תהלים מד כג) - הרי אתם נאים הרי אתם גיבורים, בואו והתערבו עמנו. וישראל אומרים להם לאומות העולם: מכירין אתם אותנו? נאמר לכם מקצת שבחו: "דודי צח ואדום דגול מרבבה" (שיר השירים ה י). כיון ששומעין שכך שבחו, אומרים לישראל: נלכה עמכם, שנאמר: "אנה הולך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך ונבקשנו עמך" וישראל אומרים להם: אין לכם חלק בו אלא, "דודי לי ואני לו" (שם ב טז), "אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים" (שם ו ג).¹¹

בדרשות על שירת הים. אולי כל זה להעצים שבחם של ישראל ושל רגע האמונה הגדול גם ע"ח משה, ואולי הקצנה זו באה לומר שה "זה אלי ואנוהו" האמיתי, בפרט אם רוצים לקיימו לאורך זמן, איננו מה שראינו עד כה, אלא משהו אחר.⁶ השווה "ויסעו מהר ה'" - "כתינוק הבורח מבית הספר", בדברינו [ינהי בנסוע הארון](#) בפרשת בהעלותך. מדרשים רבים יש לנו על ביזת הים שהייתה עוד גדולה מביזת מצרים. לאו דווקא בגישה שלילית, שהרי הנכסים האלה הגיעו לישראל ובצדק. ראה שמות רבה א א וכן מדרשים רבים על הפסוק "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" וכן הפסוק "תורי זה נעשה לך עם נקודות הכסף" שבשיר השירים א יא וראה גם הסיפור על גביהא בן פסיסא, סנהדרין צא ע"א. ועם כל זאת, לאחר כל החזיון הנפלא של מה שראתה שפחה על הים, לאחר "זה אלי" שבמדרגת נבואה כל כך גדולה, להתנחל על יד ים סוף ולקום כל בוקר ולאסוף עוד קצת ביזה, עד שמשה נצטרך להסיע את עם ישראל משם בעל כורחם... ודאי נפילה גדולה יש כאן. האם שוב אנו רואים מודל המבשר את שעתיד לקרות בחטא העגל שבא לאחר מתן תורה?

⁷ לפות, לעשות את קונוה נאה. אולי כנגד עבודת האילים שהיו מקשטים את פסיליהם וטורחים לבנותם מהחומרים הכי משובחים. תפילין נאות. פשיטא שגם תפילה נאה היא חלק מ "זה אלי ואנוהו" מה גם שלהלן "זה אלי ואנוהו" כולל גם את ה"נוה" - המקדש ומקדש מעט. ומהדרים אחרי שליח ציבור "שקולו נאה". אבל כאן הכוונה לתפילין.

⁹ וכן הוא במסכת שבת דף קלג עמוד ב: "זה אלי, ואנוהו - התנאה לפניו במצות; עשה לפניו סוכה נאה, ולולב נאה, ושופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בבלבלר אומן וכורכו בשיראין נאין. אבא שאול אומר: ואנוהו - הוי דומה לו: מה הוא חנון ורחום - אף אתה היה חנון ורחום". הלכות רבות, בפרט בכל הקשור להידור מצוות ואופו קיומן, נלמדות מפסוק זה. ראה, למשל, מצוות אגידת לולב סוכה לג ע"א, ברכת הלבנה בזמנה (סנהדרין מב ע"א) ועוד. הדבר מזכיר גם את "דרכיה דרכי נעם" שגם מפסוק זה לומדים הלכות הקשורות באופן המכובד, החברתי והאסתטי של קיום מצוות. אך שים לב לדברי אבא שאול הסמוכים על ההידמות לקב"ה כאשר היא נעשה באופן הנכון. האם חזרנו ל"ביד הנביאים אדמה"? אלא שהפעם מדובר בדימוי אחר ...

¹⁰ רעיון זה ש"אנוהו" הוא מלשון "נוה" וקשור לבית המקדש מפותח בהמשך המכילתא שם: "וחכמים אומרים: אלונו עד שאבוא עמו לבית מקדשו. משל למלך שהלך בנו למדינת הים ויצא אחריו ועמד עליו. הלך למדינה אחרת ויצא אחריו ועמד עליו. כך, ישראל כשירדו למצרים ירדה שכינה עמהם ... עלו - עלת שכינה עמהם ... ירדו לים שכינה עמהם ... יצאו למדבר שכינה עמהם ... עד שאבוא עמו לבית מקדשו". ומה לנו מדרש, הלוא מקרא מלא הוא בשירת הים עצמה: "תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכן לשבתך פְעֻלַת ה' מקדש אֶ-דְנִי כוֹנְנִי דְדִיד". הרי לנו קו ישיר בין יציאת מצרים (דרך מתן תורה) ובית עולמים. ומה עם המשכן שנצטוו עליו במדבר? ראה מסכת כתובות דף טב עמוד ב: "מעיקרא כתוב: 'תביאמו ותטעמו בהר נחלתך', ולבסוף כתוב: 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'". וכבר נגענו במקצת העניין בדברינו [אימת נאמרה למשה הפרשה הזו](#) בפרשת תרומה. וכבר זכינו גם להרחיב ולהשלים בדברינו [תביאמו ותיטעמו](#) בשביעי של פסח.

¹¹ ר' עקיבא ממשיך את הרעיון שעלה כבר בקצרה לעיל, בדבריו של ר' יוסי הגלילי, המקשר את "זה אלי ואנוהו" עם יחס ישראל ואומות העולם. עצם העלאת הנושא בהקשר שירת הים (שנאמרה בעקבות מפלת מצרים, מעצמת אומות העולם), מצביעה על כך שהלל ושבח והתנאות בפני בורא עולם, שהיא רק פנימית לעם ישראל, היא חסרה. חייבים להכניס גם את אומות העולם לתמונה. לטוב, או לרע. בחברות, או בעימות. מדברי ר' יוסי הגלילי, בן דורו של ר' עקיבא אך גם בר פלוגתא שלו (ר' יוסי הגלילי שייך אולי יותר לאסכולת ר' ישמעאל שאת המכילתא שלו אנו דורשים בשבועות אלה), נראה שהכנסת אמות העולם כאן היא בנימה חיובית. עם ישראל מהלל את הקב"ה בעולם כולו ומקדש שם שמים בפני שאר ברואיו. אבל ר' עקיבא, מעשרה הרוגי מלכות ומתומכי המרד ברומאים, שבור אחרת. עם שכל עבד ושפחה בו ראו את האלהים עין בעין, אין לו שיג ושיח עם אומות העולם. הוא ר' עקיבא שכל ימיו שאף לקדש

וחכמים אומרים: אֶלֶינוּ עד שאבוא עמו לבית מקדשו.¹² משל למלך שהלך בנו למדינת הים ויצא אחריו ועמד עליו הלך למדינה אחרת ויצא אחריו ועמד עליו. כך ישראל, כשירדו למצרים ירדה שכינה עמהם, שנאמר: "ואנכי ארד עמך מצרימה" (בראשית מו ד). עלו - עלת שכינה עמהם, שנאמר: "ואנכי אעלך גם עלה וגו' " (שם) ירדו לים, שכינה עמהם, שנאמר: "ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל" (שמות יד יט), יצאו למדבר, שכינה עמהם, שנאמר: "וה' הולך לפניהם יומם" (שמות יג כא) - עד שאבוא עמו לבית מקדשו. וכן הוא אומר: "כמעט שעברתי מהם" (שיר השירים ג ד).¹³

מסכת סופרים פרק ג הלכה יז

אין זורקין ספרים ממקום למקום, ואין נוהגין בהן דרך בזיון. לא יתננו על גבי מטה, ולא במרגלות המטה, ולא תחת המטה. ולא ישב אדם על גבי המטה, והספר עליה. ומעשה ברי' אליעזר שישב על גבי המטה שהיה ספר עליה, ועמד כאדם שנשכו נחש. שנאמר: "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו", לא מן השבת אתה מתיירא, אלא ממי שפיקד עליו, לא מן המקדש אתה מתיירא, אלא ממי שפיקד עליו, שנאמר: "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה'".¹⁴

חייב אדם לעשות ציצית נאה, ומזוזה נאה, ולכתוב לו ספר תורה נאה, בדיו נאה, בקולמוס נאה, ובלבלרין נאין, ובקלפים נאין, ועורות צבועין, ויעטפנו בשיראים נאין, שנאמר: "זה אלי ואנוהו" - עֲשֵׂה לפניו מצות נאות, כדברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר: הרבות בנאות שלו.¹⁵ אבא שאול אומר: הידְמָה לו, מה הוא רחום וחנון, אף אתה רחום וחנון.¹⁶

שבת שלום

וראש שנה טובה לאילנות

מחלקי המים

מים אחרונים: גם לט"ו בשבט בתקופה זו של השנה יש קשר נאה לעניין שאנו דנים בו. ראה ברכות מג ע"ב: "ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו ... אילנות טובים להתנאות בהם בני אדם". אולי גם על הבריאה המתחדשת בימים אלה ומגיעה לשיאה בחודש ניסן בו מברכים את ברכת האילנות הנ"ל, אפשר לומר: זה אלי ואנוהו. לא רק על נס חד פעמי בו נפתחו מראות שמים, אלא גם על חודש המתחדש מידי שנה ובו נפתחים מראות הטבע.

שם שמים ולא הפסיק ללמד וללמוד תורה אף לרגע אחד (ברכות סא ע"ב). שים גם לב איך דרשותיו מתבססות על פסוקי שיר השירים. הוא רבי עקיבא שעמד על הכנסת שיר השירים אל תוך המקרא: "אמר ר' עקיבא ... כל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קודשים" (מסכת ידים פרק ג משנה ה).

¹² במהדורת הארביץ-רבין הוא מציע לתקן כאן שהנו"ן והלמ"ד מתחלפות, אלי ואנוהו - אלנו (ולהלן אל נוח קדשך) ומפנה כאן לפסיקתא זוטרתא שם הנוסח הוא: "וחכמים אומרים: זה אלי ואנוהו. מקום מקדשו, וכן הוא אומר: אל נוח קדשך (שמות טו יג)". אבל אפשר אולי לקיים את הנוסח "ואלוננו" כפי שהדרשה נמשכת שהקב"ה מלווה את עם ישראל בכל מאורעותיו:

¹³ אנוהו הופך לאלוננו, עם ישראל מתנאה בקב"ה שמלווה אותם בכל מסעותיהם. ראה הפסוק בו מסתיימת דרשת רבי עקיבא: "דודי לי ואני לו", "אני לדודי ודודי לי" - ההדיות בין הקב"ה ועם ישראל, הדדיות של נוי וליווי. ואפשר שזו כבר קצת דרשה שלנו ...

¹⁴ מהאיסור וההקפדה שלא לנהוג בחפצי קדושה בדרך של בזיון, עובר בעל מסכת סופרים שעניינה הלכות כתיבת ספרי תורה, תפילין ומזוזות, לעשייה חיובית של דברי קדושה בנוי והדר.

¹⁵ היינו לשבח במילים, בשירה, בלימוד תורה, ראה במכילתא לעיל: "אדבר בנאותי ובשבחיו של מי שאמר והיה העולם".

¹⁶ חזרנו אל "ביד הנביאים אדמה", אמנם לא בחיזיון שלהם ובאופן איך ודרך כמה אספקלריות ראו את השכינה, אלא במוסר שלהם. לא "זה אלי ואנוהו" חד פעמי ונשגב, אלא "זה אלי ואנוהו" של מורא שמים, קיום תורה ומצוות בשמחה ובהידור ומידות שבין אדם לחברו בחיי היום יום וביחסי עם ישראל עם אומות העולם.